

DOI 10.47315/archives2024.338.205

УДК [94(477):930.85«1942/1943»]:780.8:780.614.13

Валентина Доброчинськакандидатка історичних наук,
доцентка кафедри історії України,
Рівненський державний
гуманітарний університетORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6625-5108>

**ЛИСТИ ІВАНА МАЙСТРЕНКА
ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
КИЇВСЬКОЇ КАПЕЛИ БАНДУРИСТІВ
ІМ. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У НІМЕЧЧИНІ
(1942–1943 рр.)**

Анотація. **Мета статті** – з'ясувати особливості та умови перебування Київської капели бандуристів ім. Т. Шевченка в нацистській Німеччині та висвітлити їхню концертну діяльність через призму епістолярної спадщини директора капели Івана Васильовича Майстренка (1899–1984) – листів до сина Левка; поглибити уяву про його родинні взаємини й стратегію виживання в екстремальних умовах Другої світової війни як артистів, так і населення на окупованих українських територіях. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму і наукової об'єктивності, архівної евристики, верифікації, застосуванні загальнонаукових методів джерелознавчого аналізу та синтезу. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше опубліковані листи І. Майстренка більш точно відображають географію концертного турне капели бандуристів у Німеччині, привертають увагу до зловоденних побутових проблем артистів у реальному історичному часі та інформаційно доповнюють і уточнюють мемуари директора капели, написані багато років по тому. Аналіз листів допоміг відтворити коло спілкування І. Майстренка з представниками національно свідомої волинської інтелігенції, котрі опікувалися перебуванням його сина в Рівному – центрі рейхскомісаріату «Україна». **Висновки.** Епістолярій І. Майстренка – цінне писемне джерело для вивчення діяльності Київської капели бандуристів ім. Т. Шевченка в період Другої світової війни, котра репрезентувала українську національну культуру в таборах оstarбайтерів нацистської Німеччини. Висвітлення концертної діяльності капели бандуристів через німецьку пресу українських оstarбайтерів – «Голос» і «Українець» свідчить про важливу роль національної культури для емоційної підтримки українських оstarбайтерів. Безпосередній зміст особистого листування, враховуючи обмеження з огляду на специфіку воєнного часу, відтворив виснажливі умови праці, репертуар і хроніку концертних виступів українських митців. Синтезована інформація приватної кореспонденції І. Майстренка, зорієнтованої на адресата, допомогла простежити межі особистих

переживань за долю єдиного сина і взаємодопомогу української інтелігенції під час війни.

Ключові слова: Друга світова війна; Київська капела бандуристів ім. Т. Шевченка; культура; І. Майстренко; остарбайтери; Німеччина; Рівне.

У період Другої світової війни вагомий внесок у пропагування й збереження кобзарського мистецтва як складової частини української культури зробив творчий колектив Київської капели бандуристів ім. Т. Шевченка на чолі з директором Іваном Васильовичем Майстренком (1899–1984) і мистецьким керівником Григорієм Трохимовичем Китасти́м (1907–1984). У 1942 р., опинившись за межами Батьківщини в статусі остарбайтерів, артисти поповнили трудовий резерв українських робітників, утім згодом нацисти більш ефективно використали професійну майстерність митців. Концерти бандуристів передбачали покращення емоційного стану примусово вивезених українців задля підвищення продуктивності їхньої праці в Німеччині, адже давалися взнаки підневільне повсякдення й туга за рідними.

Наукові дослідження присвячені різним періодам діяльності Київської капели бандуристів ім. Т. Шевченка як в Україні, так і поза її межами, головно у США. Діяльність капели бандуристів знайшла відображення в сучасних працях І. Сікорської¹ і В. Дутчак². Серед еміграційної мемуаристики на окрему увагу заслуговують спогади І. Майстренка³, У. Самчука⁴, в яких проаналізовано перебіг подій, пов'язаних із концертною діяльністю капели в Німеччині. Цікаві сюжети знайом-

¹ Сікорська І. Капела бандуристів ім. Тараса Шевченка // Українська музична енциклопедія : у 5 т. Т. 2 : Е–К / редкол.: Г. Скрипник (гол.) та ін.; Національна Академія Наук України; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ, 2008. С. 322–323.

² Дутчак В. Бандурне мистецтво українського зарубіжжя ХХ – початку ХХІ століття : монографія. Івано-Франківськ : Фоліант, 2013. 488 с.+68 іл.

³ Майстренко І. Історія мого покоління. Спогади учасника революційних подій в Україні. Едмонтон : Канадський Інститут Українських Студій. Альбертський Університет. 1985. 415 с.; *Його ж.* Дещо з історії Капели Бандуристів імені Т. Шевченка (Спогади колишнього директора Капели) // Збірник на пошану Григорія Китастого у 70-річчя з дня народження. Нью-Йорк, 1980. С. 89–119. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/7659/file.pdf> (дата звернення: 20.01.2024).

⁴ Самчук У. На коні вороному. Вінніпег : Видання Товариства «Волинь». 1990. 360 с.; *Його ж.* Живі струни : бандура і бандуристи. Видання Капели Бандуристів імені Тараса Шевченка. Детройт, 1976. 466 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/samchuk-u-zhyvi-struny-bandura-i-bandurysty/> (дата звернення: 24.01.2024).

ства І. Майстренка з Григорієм Костюком⁵, їх спільне перебування в окупаційному Києві та передумови організації Київської чоловічої капели бандуристів ім. Т. Шевченка виявлено у спогадах останнього⁶. Персональна історія директора капели І. Майстренка як українського політичного і громадського діяча висвітлена у дослідженні О. Юренка⁷ на шпальтах «Українського історичного журналу» наприкінці 1990-х років, проте його діяльність у воєнний період згадується у цій публікації побіжно.

Для цілісного розуміння і сприйняття епістолярію І. Майстренка, адресованого синові Левку в Рівне, увагу варто сфокусувати на окремих штрихах біографії директора капели. Народився він у містечку Опішня Зіньківського повіту на Полтавщині в заможній селянській родині нащадків козацького роду. Формування світоглядних орієнтирів І. Майстренка припало на непрості часи Першої світової війни, революційних потрясінь і національного самоствердження українців. Після закінчення у 1918 р. Великосорочинської вчительської семінарії вступив до Харківського інституту народного господарства, навчання в якому завершив 1924 р. Суспільно-політичні трансформації, Українська революція 1917 р. та події наступних десятиліть вплинули на ідейні переконання І. Майстренка, який розпочав політичну діяльність 1917 р. в Українській партії соціалістів-революціонерів. Прагнення соціалістичних перетворень і пошук шляхів їх реалізації нерідко викликали розбіжності серед партійців, між якими тривала політична боротьба. Згодом він примкнув до КПУ(б) України, перебуваючи в якій, пройшов шлях від партійного функціонера до в'язня сибірського концтабору⁸.

⁵ Костюк Григорій Олександрович (1902–2002) – український учений-літературознавець, письменник, критик, мемуарист. Був колегою брата І. Майстренка – Якова, вони разом навчалися в аспірантурі Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. І. Майстренко познайомився з ним у Слов'янську, куди Г. Костюк прибув 29 листопада 1940 р. після відбування заслання (1936–1940 рр.) в Ухта-Печорському концтаборі Воркути. *Див.: Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади. Кн. 1. Канадський інститут українських студій. Альбертський університет. Едмонтон, 1987. С. 672. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kostiuk_Hryhorii/Zustrichi_i_proschannia_Kn_1/ (дата звернення: 24.02.2024).*

⁶ *Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади. Кн. 2. Canadian Institute of Ukrainen Studies Press. Edmonton; Toronto. 1998. 609 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/7977/file.pdf> (дата звернення: 25.02.2024).*

⁷ *Юренко О. П. Іван Майстренко : життя, наукова і публіцистична спадщина // Український історичний журнал. 1999. № 6. С. 112–121.*

⁸ *Детальн. див.: Юренко О. П. Іван Васильович Майстренко // Енциклопедія історії України : у 10 т. Т. 10 : Т–Я / редкол.: В. А. Смолій (гол.) та ін.; НАН України. Інститут історії України. Київ: Вид-во «Наукова думка», 2013. С. 437; *Його ж.* Іван Майстренко : життя, наукова і публіцистична спадщина ...*

В його житті, сповненому драматизму, було чимало політичних поворотів через критичне сприйняття ним навколишньої дійсності. У період українізації 1929 р. І. Майстренко організував видавництво української преси в Одесі, а з 1931 р. став заступником директора Всеукраїнського комуністичного інституту журналістики і завідувачем кафедри журналістики в Харкові. Утвердження радянського тоталітаризму, згорання українізації, посилення урядових репресій проти інтелігенції, Голодомор 1932–1933 рр. викликали в І. Майстренка протестний настрій. У грудні 1936 р. його ув'язнили за «контрреволюційну діяльність». Через чотири роки він повернувся до своїх рідних, однак досвід перебування в радянському концтаборі назавжди вкарбувався в його свідомість і зумовив гостре відчуття небезпечних ситуацій⁹. Ці обставини остаточно зробили його, як зазначав Г. Костюк, «безкомпромісовим полум'яним патріотом незалежної Української Держави»¹⁰.

Німецько-радянську війну І. Майстренко зустрів на Донбасі в м. Слов'янськ, однак статус колишнього ув'язненого – «ворога народу» звільнив його від військової мобілізації, бо радянська влада не довіряла цій категорії чоловіків, убачаючи в них потенційних зрадників. Натомість дружина Зінаїда підлягала евакуації як медична працівниця Слов'янського санаторно-курортного закладу, реорганізованого у військовий шпиталь. Щоб уберегти 15-річного сина Левка від мобілізації, родина Майстренків ухвалила непросте рішення – залишити юнака під опікою батька в місті, яке незабаром опинилося під нацистською окупацією¹¹. Важкі випробування змусили І. Майстренка наприкінці 1941 р. разом із сином і новим приятелем Г. Костюком залишити Слов'янськ і на початку січня пішки дістатися Києва. Як згадує Г. Костюк, з І. Майстренком їх об'єднало не лише минуле, а й схожі політичні погляди: «І ось тепер, вилікуваний від партійности, він, як безпартійний інтелігент, ходив зі мною вулицями Слов'янського й розмірковував про те, як нам бути далі. У нас швидко сформувався спільний погляд на німецьку окупаційну політику, на антинародну політику Сталіна та його комуністичної партії, на стан української проблеми в світі, на чутки, що в Києві формується український уряд... Нам здавалось, що там усе таки налагодилось якесь культурне життя і що українці знайшли якийсь модус вівенді, якусь форму виживання попри всю гостроту німецької окупації. Отже, зародилося бажання податись до Києва»¹².

⁹ Юренко О. П. Іван Майстренко : життя, наукова і публіцистична спадщина ... С. 115, 117.

¹⁰ Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади. Кн. 2. ... С. 539. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/7977/file.pdf> (дата звернення: 25.02.2024).

¹¹ Майстренко І. Історія мого покоління. Спогади... С. 331, 334.

¹² Костюк Г. Зустрічі і прощання... Кн. 2. С. 21–22.

Для легалізації свого перебування у Києві І. Майстренко та Г. Костюк звернулися до міської управи в пошуках роботи та житла, де їм посприяти у вирішенні проблеми. Так, Г. Костюк улаштувався в культурно-освітній відділ, в якому очолив секцію мистецтва¹³, натомість І. Майстренко спершу був інспектором споживчих цін на ринках, а згодом йому запропонували посаду директора Київської капели бандуристів ім. Т. Шевченка – колективу, створеного в окупації у новій якості. За збігом обставин, саме Г. Костюк запропонував кандидатуру І. Майстренка на цю адміністративну посаду, коли артистів запросили з концертною програмою на Волинь: «У цій ситуації для полагодження різних мандрівних, господарчих і організаційних справ капелі потрібен директор. [...] Я без надуму відразу кажу: Майстренка. Український патріот, з виробленим громадським інстинктом, з потрібною культурою й адміністративною практикою. Вони погодилися. [...] і Майстренко з якогось там інспектора став адміністратором капелі бандуристів»¹⁴.

Зазначимо, що відродження кобзарського руху в Україні розгорнулося в період Української революції, коли 1918 р. у Києві «синьожупанник» Василь Ємець створив капелу, яка проіснувала недовго – до весни 1919 р. Через чотири роки відновили Київську, а 1925 р. – Полтавську капелу бандуристів. Напружена політична атмосфера радянської України першої половини 1930-х років не сприяла розвитку цих колективів, окремих артистів репресували, частина ж перейшла до хору «Думка». Із двох капел у 1935 р. створили Державну зразкову капелу бандуристів. За висловом І. Майстренка, «...Москва націоналізувала капелу, додала назву «державна». В цьому був свій сенс: держава брала під контроль здавна небезпечних для Москви кобзарів. Заставили співати чужі – московські, грузинські і навіть єврейські пісні. Але й за таких умов кобзарі вдосконалювали музику»¹⁵.

В окупованому нацистськими військами Києві була створена Київська міська управа, до складу якої увійшли свідомі представники української інтелігенції. Тут організували відділ культури, котрий сприяв відродженню й пропагуванню національного мистецтва. Восени 1941 р. учасник капели Дмитро Черненко розпочав пошук колишніх колег задля організації нового творчого колективу. На оголошення відгукнулися Г. Китастих, Г. Назаренко, О. Дзюбенко, Т. Пивко, П. Міняйло, Й. Панасенко, Я. Протопопів, І. Китастих, Г. Махиня, І. Павлов, М. Лісківський. Відновлену капелу очолив колишній концертмейстер Григорій Назаренко, мистецьким керманічем став український композитор, бандурист Григорій Китастих, котрий був диригентом перед-

¹³ Там само. С. 40, 42.

¹⁴ Там само. С. 53.

¹⁵ *Майстренко І.* Бандуристи в Німеччині // *Голос* (Берлін). 1943. 14 лют. Ч. 7.

воєнної державної капели. Міська управа офіційно закріпила за нею назву «Київська капела бандуристів ім. Т. Шевченка». У 1942 р. до капели приєдналися бандуристи Є. Цюра, П. Потапенко, співаки І. Кагарлицький, І. Яровий та 14-річний Петро Китастих (сина бандуриста І. Китастого). Отож мистецький колектив склався з 17-ти артистів. Взимку 1941/1942 рр. бандуристи з відновленим репертуаром виступали перед окупантами у військових частинах і шпиталях Києва, а згодом їхні концерти з великим успіхом проходили у містах і селах Київщини й Волині¹⁶.

Національне піднесення у західних областях України в перші місяці війни згуртувало українську інтелігенцію після проголошення Акта відновлення Української Держави 30 червня 1941 р. у Львові. Проте, арешти її лідерів засвідчили колоніальні наміри нової нацистської влади. Відновлення національних українських інституцій в Рівному – «Просвіти» та «Жіночої служби України» утверджували національну ідентичність через організацію низки культурно-просвітницьких заходів. Тут із перших місяців нацистської окупації 1941 р. діяла очолювана відомим політиком Степаном Скрипником (із квітня 1942 р. – церковний діяч, архимандрит Мстислав) Українська рада довір'я на Волині, до компетенції якої входили й питання культурного характеру¹⁷. Активізація діяльності С. Скрипника сприяла в налагодженні та підтримці контактів із політиками, громадськими й культурними діячами Києва, зокрема 14–20 квітня 1942 р. він узгодив організацію в Рівному концерту Київської капели бандуристів ім. Т. Шевченка¹⁸.

Перші три концерти капели відбулися для німецьких урядовців рейхскомісаріату «Україна»¹⁹. 15 червня 1942 р. бандуристи виступили перед містянами в театрі «Скаля» з репертуаром, що склався із творів: М. Лисенка «Думи мої, думи мої»; К. Стеценка «Гей, злітались орли», «Максим Залізняка»; П. Ніщинського «Закувала зозуля»; М. Михайлова «Журавлі», «Дощик», «Від Києва до Лубень». Як згадував У. Самчук, на завершення концерту бандуристи урочисто виконали «Ще не вмерла Україна» під супровід бурхливих овацій і емоційних вигуків «слава»²⁰.

Волинь вразила І. Майстренка національним духом і «великою організованістю волинського українства». Окрім того, він підмітив особливості побуту, зазначивши, що «вся Волинь, як ми побачили, була

¹⁶ *Сікорська І.* Знач. твір. С. 322–323; *Майстренко І.* Історія мого покоління. Спогади... С. 343.

¹⁷ *Смирнов А. І.* Мстислав (Скрипник) : громадсько-політичний і церковний діяч, 1930–1944. Київ : Смолоскип, 2008. С. 112, 118, 152.

¹⁸ Київські мистецькі сили відвідають Волинь // *Голос (Берлін)*. 1942. 10 трав. Ч. 12.

¹⁹ *Майстренко І.* Історія мого покоління. Спогади... С. 344.

²⁰ *Самчук У.* На коні вороному... С. 198.

добре вдягнута й узута», на відміну від інших, донедавна радянських територій²¹. Під час турне артисти зупинялися в гуртожитках і приватних помешканнях гостинних волинян. У Рівному І. Майстренко познайомився з представниками національно свідомої української інтелігенції, імена яких часто згадуються у листах до сина Левка. Концертні виступи капели з тріумфом проходили в Луцьку та навколишніх селах. Перебування артистів наприкінці липня 1942 р. у Жидичині співпадало зі вшануванням містянами на могилі-кургані пам'яті полеглих борців за українську незалежність. В атмосфері національного піднесення бандуристи виконали патріотичні пісні зі свого репертуару, а їхній виступ супроводжувався палкою промовою І. Майстренка про споконвічні прагнення українців до волі й самостійності. Окупаційна влада не залишила без уваги діяльність бандуристів, тож на їхню вимогу капела спішно відбула до Києва, де директор отримав розпорядження їхати до Німеччини – виступати в таборах «остарбайтерів», тоді як сина Левка він залишив у Рівному.

5 серпня 1942 р. із київського вокзалу творчий колектив у повному складі відправився на тримісячні гастролі, не взявши з собою теплого одягу²². Так під виглядом концертних виступів артисти вирушили до Німеччини: «Одягнені урочисто в нові вбрання з білими сорочками й краватками, бандуристи опинилися перед товарним поїздом з червоними вагонами-«теплушками», причому відведений для бандуристів вагон був спеціально забруднений худобою, яка в ньому досі перебувала. Бандуристи не хотіли сідати до поїзда, але у фронтових умовах бунтувати було небезпечно. Це зрозумів диригент Г. Китастиий і сів у вагон перший. Усім ставало ясно (хоч і не на 100 відсотків), що везуть не на концерти, тим паче, що весь ешелон був заповнений молоддю, яку везли до Німеччини як «остарбайтерів». Поїзд вирушив, і під плач жінок бандуристів, які проводжали своїх чоловіків, бандуристи, помахуючи руками рідним, бадьоро заспівали пісню «Засвістали козаченьки в похід з полуночі»»²³.

Нацистська адміністрація з приїздом бандуристів до Німеччини не передбачала організацію концертних виступів, натомість розподілила їх спільно з рештою українських чоловіків на виробничі підприємства, попередньо відібравши музичні інструменти. Відомості щодо перебування артистів у статусі остарбайтерів до початку грудня 1942 р. доповнює лист Левкового товариша – наймолодшого артиста капели 14-річного Петра Китастого, в якому зазначено, що вони три з полови-

²¹ *Майстренко І.* Історія мого покоління. Спогади ... С. 344.

²² *Самчук У.* Живі струни: бандура і бандуристи... С. 149.

²³ *Майстренко І.* Історія мого покоління. Спогади... С. 349; «Засвістали козаченьки...» («Засвіт встали козаченьки...») – українська народна пісня, авторство якої приписують піснярці з Полтави Марусі Чурай.

ною місяці працювали на суднобудівному заводі в передмісті Гамбурга, де підліток виконував різноманітні доручення інженера²⁴.

Упродовж цього періоду бандуристи спільно з іншими 350 оstarбайтерами проживали в бараку, молодші виснажливо працювали в майстернях, а старші – на кухні. Важка праця, постійне недоїдання, травмування рук, загострення хронічних захворювань знесли артистів, викликаючи розпач і зневіру, про що й повідав у своєму щоденнику артист капели Г. Махія: «Виснажені всі, як тіні ходять. ... Праця тяжка. Бандуристи мають покалічені руки, виглядають дуже погано. Подали заяву до коменданта табору, щоб дозволив взяти інструменти і дати концерт для таборян. Напевно з цього нічого не вийде. Скучаємо за бандурами. А там, у Києві, – рідні, друзі, свої! Чи знають, де ми є і як тут «концертуємо». Писати не дозволено»²⁵.

За щасливим збігом, завдяки клопотанням перед німецькою адміністрацією редактора газети для оstarбайтерів «Українець»²⁶ Андрія Луцева, бандуристів звільнили від непосильної фізичної праці й повернули до мистецької діяльності²⁷. Першим містом, в якому німці влаштували концерти артистів-оstarбайтерів Київської капели бандуристів ім. Т. Шевченка, був Магдебург, а пізніше відбулися виступи в різних німецьких містах перед оstarбайтерами з України та інших країн. Про емоційність зустрічей артистів капели зі східними робітниками І. Майстренко писав: «Бандуристи, одягнені у вишиванки, впродовж 6 місяців давали щоденні, а то й двічі на день 1,5-годинні концерти для оstarбайтерів, котрі «пестились в рідних звуках і мелодіях»»²⁸.

Задля верифікації епістолярної інформації щодо Київської капели бандуристів ім. Т. Шевченка ми звернулися до періодичних видань – «Голос»²⁹ та «Українець», окремі числа котрих вдалося виявити. Зокрема, в редакцію газети «Українець» надійшли зворушливі слова вдячності від імені 40 українських дівчат із Дніпропетровщини: «Згадуємо маленького учня Вашої капелі – Петруся. [...] У Ваших піснях ми переживаємо ще раз «давню славу козацьку». [...] ох, як важко висловити те, що маємо на серці!. [...] Ви принесли нам пахощі рідних степів, що в такий чудовий, такий неописано гарний спосіб показали нам наше рідне, таке дороге, таке близьке, а при тому далеке. За цей короткий час

²⁴ Держархів Рівненської обл. Ф. Р-24. Оп. 1. Спр. 110. Арк. 1.

²⁵ Самчук У. Живі струни: бандура і бандуристи... С. 152–153.

²⁶ «Українець» (1942–1945) – газета для українських оstarбайтерів, що виходила в Берліні.

²⁷ Майстренко І. Історія мого покоління. Спогади... С. 352–353; Його ж. Дещо з історії Капелі Бандуристів ... С. 112.

²⁸ Майстренко І. Бандуристи в Німеччині // Голос (Берлін). 1943. 14 лют. Ч. 7.

²⁹ «Голос» (1940–1945) – газета для українських оstarбайтерів, що виходила в Берліні.

концерту ми забули за сувору дійсність, за невблаганні воєнні обставини й на крилах Ваших пісень ми линули там, де «сонечко сяє, козацтво гуляє...»³⁰.

Керівники капели І. Майстренко та Г. Китастий відповіли: «А вже найбільша радість для нас, що своїми концертами ми будимо в Вас почуття нашої гідності й гордості, що їх протягом останніх 25 років з таким завзяттям і послідовністю продовжували вбивати червоні наслідники старих катів України. [...]. Бо правдиво каже старе народне прислів'я: «гроші втратив – нічого не втратив, друзів втратив – багато втратив, бадьорість втратив – усе втратив». Будемо ж гартувати нашу бадьорість та збільшувати нашу свідомість, щоб своїм рідним і своїй батьківщині принести найбільшу радість – з честю виконати їх доручення тут у Німеччині та повернути додому морально й фізично здорових громадян для дальших великих завдань у нашій рідній Україні»³¹.

Після 14-ти місяців перебування в Німеччині, зігравши для оstarбайтерів понад 300 концертів, колектив капели отримав довгождану відпустку й 10 жовтня 1943 р. повернувся в Україну³². Воєнне лихоліття зруйнувало родину І. Майстренка – він не зустрівся з дружиною, яка залишилася живою; їхнє подальше життя розділили кордони держав із різними політичними режимами³³.

У Державному архіві Рівненської області зберігаються 15 листів І. Майстренка до сина Левка й один лист від наймолодшого учасника капели – 14-річного П. Китастого, адресований товаришеві Левку Майстренку. Ці листи, датовані 1941–1943 рр., виявлено 2019 р.³⁴ під час удосконалення й впорядкування опису № 1 фонду «Колекція листів радянських громадян – жителів Рівненської області, які були примусово вивезені на роботи до Німеччини» (Ф. № Р-24). Фонд був сформований упродовж 1950–1970-х років унаслідок надходження рукописних джерел від державних архівів Волинської, Житомирської, Запорізької,

³⁰ Бандуристе, орле сизий // Українець (Берлін). 1943. 3 берез. Ч. 9.

³¹ Кобзарський привіт // Українець (Берлін). 1943. 21 берез. Ч. 12.

³² *Майстренко І.* Дещо з історії Капелі Бандуристів... С. 114, 116.

³³ У 1944 р. І. Майстренко з сином емігрували на Захід – до Німеччини. Після війни батько доручив Левку через харківських родичів знайти матір. Особисто з дружиною не спілкувався задля її безпеки, боявся загрози з боку радянських репресивно-каральних органів з огляду на його діяльність як «емігрантського публіциста». Пізніше обоє створили нові сім'ї. До останніх днів життя І. Майстренко жив і похований у Мюнхені, Левко – у Нью-Йорку. *Див.: Майстренко І.* Спогади ... С. 331.

³⁴ Авторка висловлює вдячність головній спеціалістці відділу забезпечення збереженості документів, обліку і довідкового апарату Державного архіву Рівненської області Оксані Нікітюк за надану допомогу в пошукові рукописних джерел, що стосуються культурного життя окупаційного періоду.

Миколаївської та Полтавської областей і нараховує 2 тис. 285 справ з укладеним географічним покажчиком населених пунктів, в які були адресовані листи остарбайтерів.

Для публікації нами вибрано шість найбільш інформативних листів, написаних І. Майстренком у період: 2 грудня 1942 р. (із м. Магдебург) – 6 квітня 1943 р. (із м. Гайдельберг).

Перший лист І. Майстренко написав синові Левку, який перебував у Рівному, з Києва наприкінці липня 1942 р., під час очікування капелю бандуристів «гастрольного турне» Німеччиною. Наскрізною лінією цього й інших листів є тривога батька за синове здоров'я й сподівання на фахову допомогу лікаря Заліського, в якого вони зупинялися в Луцьку під час концертів на Волині. Слушні батьківські поради щодо отримання сином медичної довідки звучать і в решті листів як приховане застереження для уникнення мобілізації до війська або примусового вивезення на фізичні роботи до Німеччини. Так, у листі з Дюсельдорфа від 11 квітня 1943 р. І. Майстренко пише: «В Росії твій вік перетворений зараз на гарматне м'ясо. Багато твоїх однолітків працює зараз тут на виробництві, а, може, дехто і в Африці. [...] Отже, ти не нещасний. І саме тому мусиш особливо запопадливо використовувати кожну мить життя, щоб рости й міцніти – морально й фізично. Перш за все (я ще й ще раз повторюю) дістань собі авторитетну медичну посвідку про стан свого здоров'я (серце, ревматизм). Це тебе врятує від усяких несподіванок, яких, може, сьогодні й немає, але завтра можуть звалитися, як сніг на голову, або як події на харківчан»³⁵.

У багатьох листах звучить хвилювання за родину, бо, роз'єднані війною, вони перебували в різних містах України – хто під нацистською, хто під радянською окупацією. До того ж, відсутність достовірної інформації про них частково підживлювалася різними чутками. У листі з Саарбрюккена від 20 травня 1943 р. І. Майстренко зазначає: «З Полтави пишуть, що в нашому селі Опішні теж побували червоні. Я дуже боюсь за батьків»³⁶. Особливо часто І. Майстренко запитує про дружину: «Чи ви вже зв'язалися з Харковом, з Опішнім? Напишіть мені докладно про наших рідних. [...] Чи той чоловік бачив нашу маму, чи тільки так взагалі догадувався, що вона жива і здорова. Я часто бачу вас усіх в тривожних снах»³⁷.

У листах, які не включені нами для публікації, також є коротка інформація про концертну діяльність капели та сподівання на повернення додому. Так, у листі від 3 лютого 1943 р. із м. Апольда І. Майстренко писав: «Зараз ми в Тюрингії (Веймар, Єна, Золінген тощо). Чудові місцевості й міста. Але так хочеться до тебе, до рідних. Здається,

³⁵ Держархів Рівненської обл. Ф. Р-24. Оп. 1. Спр. 116. Арк. 1.

³⁶ Там само. Спр. 104. Арк. 1.

³⁷ Там само. Спр. 115. Арк. 1.

буде так: в кінці березня їдемо на Берлін, даємо там концерти, а звідти у відпустку вся капеля додому»³⁸. Або в листі від 5 лютого 1943 р., також із м. Апольда: «Нам обіцяють, що після Тюрингії, де ми закінчимо в середині березня, ми їдемо на Берлін, а звідти усі разом у відпустку до Києва (я до тебе) і потім знову сюди»³⁹.

У листах із Касселя від 16 і 17 березня 1943 р. йдеться про публікацію в берлінських газетах «Голос» і «Українець» статті І. Майстренка про капелу, а також матеріалів про виступи їхнього колективу (текст майже ідентичний): «У берлінській українській газеті «Голос» № 7 від 09.02 див. мою статтю про капелю, а в газеті (теж берлінській) «Українець» № 9 від 03.03. лист робітниць-українок до нас. Взагалі стеж за «Українцем» – там з другої половини березня буде регулярно про нас. Комплекти цих газет повинні бути в редакції «Волинь»⁴⁰.

Таким чином, приватний епістолярій І. Майстренка, введений до наукового обігу, слугує важливим джерелом для вивчення концертної діяльності Київської капели бандуристів ім. Т. Шевченка у 1942–1943 рр., оскільки більш точно інтерпретує географію концертних виступів, дає змогу відстежити хронологію подій та висвітлює нацистську політику примусового вивезення й експлуатації українців у культурній царині. Українські митці через концертно-просвітницьку працю пропагували національне бандурне мистецтво, зберігши і примноживши його традиції, викликаючи в остарбайтерів радісні емоції нерозривного зв'язку з Батьківщиною. Водночас в окремих рядках листів простежуються сюжети з повсякденного життя учасників капели, зокрема нестача сезонного одягу та харчів, які неможливо було придбати в місцевих крамницях через дефіцит споживчих товарів, викликаних мілітаризацією німецької економіки.

Попри специфіку листування остарбайтерів, в особистому спілкуванні є чимало цікавої різнобічної інформації, зокрема про родинні взаємини І. Майстренка, простежується його світоглядні орієнтири, а настанови синові, сповнені батьківської любові й турботи, формують уявлення про психологію поведінки й стратегію виживання населення під час Другої світової війни.

Листи доповнюють спогади І. Майстренка, написані й опубліковані в еміграції багато років по тому. Останні дати листів, надісланих із Німеччини, збігаються з часовим діапазоном активної концертної діяльності митців, котра тривала від зими 1942 до початку літа 1943 рр. Це дало змогу впорядкувати виявлений нами епістолярій І. Майстренка за хронологічним принципом, із зазначенням дати написання листів та місця перебування адресанта.

³⁸ Там само. Спр. 120. Арк. 1.

³⁹ Там само. Спр. 114. Арк. 1зв.

⁴⁰ Там само. Спр. 112. Арк. 1.

Вибрані для публікації листи також розміщено у хронологічній послідовності. Їхньою специфікою, як і листів інших остарбайтерів, є лаконічність, адже написані вони на невеличких аркушах паперу або на листівках, і така обмеженість іноді змушувала автора вдаватися до поперечного рядкового тексту. Листи публікуються згідно з оригіналом, із дотриманням авторського написання й норм тогочасної орфографії. Описки та явні помилки виправлено без застережень. Публікація супроводжується коментарями, в яких здійснено ідентифікацію персоналій та організацій.

№ 1

02.12.1942 р., м. Магдебург

Любий мій синок! Ти вже бачиш, що в мене зміни. Так, учора ми всі вирушили з Гамбургу сюди, де починається нове життя: з Магдебургу розпочинається наше концертне турне по Німеччині. З вікон готелю, де я зараз сиджу й пишу тобі, через вулицю стоїть облитий ранковим сонцем готичний собор. І ці нові враження зливаються з ніжними звуками бандури, на якій грає тут же Гр. Китастий... Нове життя!

Синок! Будемо тут декілька місяців, і я турбуюсь за тебе, бо одержав од тебе лише дві листівки, давно писані. Крім того, одержав од Яші¹ дві посилок, листівку й листа в одній посилці. Пиши частіше. Тепер і я матиму змогу часто писати. Концерти даватимем у міських залах, куди приходять слухати нас наші земляки-робітники. Подобиці і умови роботи поки ще мені невідомі як слід, напишу в черговому листі, але в усякому разі тепер я буду тобі висилати гроші. Поки що відомо, що я матиму в день, крім усіх витрат, 4 марки. Мені хотілося б дещо привезти тобі, Яші, через те з'ясує з Яшею, чи не може він на місці дати тобі тимчасово потрібний мінімум, а на ті гроші я спробую дістати вам дещо з одягу і т. інше.

Бандурист Панасенко² одержав з Полтави листа. Там дружина пише, що була у наших в Опішньому. Пише, що невістки всі були дома, а сестра Надя з хлопчиком пропала. Як це було, не відомо. Передай мою безмежну подяку пані Д-ру Кононенко³ за її піклування про тебе. Повідом усіх знайомих про нас, що капела тепер на концертах. Обнімаю тебе, мій рідний, єдиний. Твій батько.

Державний архів Рівненської області. Ф. Р-24. Оп. 1. Спр. 123. Арк. 1.

Оригінал, рукопис.

¹ Майстренко Яків Васильович (1903–1987) – український драматург, прозаїк, перекладач; у листах згадується як «Яша» – рідний брат І. Майстренка, який у період нацистської окупації перебував у м. Ковель на Волині.

² Тут і далі І. Майстренко посилається на новини, отримані від свого земляка, учасника капели Й. Панасенка.

³ Йдеться про Харитину Мусіївну Кононенко (1900–1943) – відому громадську діячку, керівницю Українського Червоного Хреста на Волині. Під її опікою Левко перебував у Рівному.

№ 2

07.12.1942 р., м. Дессау

Мій дорогий синок! Вітаю тебе з днем народження. Бажаю тобі в новому роковій життя щастя й успіху в навчанні. Я вже послав був тобі одну листівку з Магдебургу, тепер пишу з Дессау, як бачиш – їздимо. Ми вже на концертах! Підпорядковані німецькому трудовому фронту, його організації «Сила через втіху»⁴. Живемо й столуємось по готелях, а кожен день увечері даємо концерти для наших земляків-робітників. Звідси поїдемо на концерти до Магдебурга (ми там тільки ночували після Гамбурга). З Магдебургу спробую вислати тобі гроші, зароблені мною в Гамбурзі. Взагалі я буду регулярно слати тобі. Повідом Яшу й усіх знайомих про капелю. Я дуже турбуюсь за тебе, бо від тебе мав тільки дві листівки, останню писану 17.10. Отже, коли хочеш мене заспокоїти – негайно й частіше пиши. Від Яші мав дві посилки з салом, листа й листівку. Послав йому також повідомлення про капелю. Концерти проходять з великим успіхом. Після поїздок по різних містах Німеччини поїдемо з концертами до Берліна. Тепер тільки обставини наштовхують на вивчення німецької мови, а в Гамбурзі в цій справі було, як і в Києві. В одній листівці ти пишеш щось про маму, але я не зрозумів, чи той чоловік бачив її, чи, може, просто припускає, що раз фахівець, то значить усе гаразд. Напиши, хто із сестер загинув у Харкові – Галя чи Наталя (з Полтави пишуть бандуристові: «Сестра Надя з хлопчиком пропала»). Це щоб він переказав мені. Коли чув що, напиши докладно. Мій привіт і найщиріша подяка п. Д-ру Кононенко за її піклування про тебе. Обнімаю тебе. Твій батько.

*Державний архів Рівненської області. Ф. Р-24. Оп. 1. Спр. 118. Арк. 1.
Оригінал, рукопис.*

№ 3

17.01.1943 р., м. Галле

Мій синок! Пишу тобі вночі, бо все не маю часу: кожен день концерти, концерти, а то й два-три. Уже дали 56 за 1,5 місяці. Одержав нарешті від тебе довгождану листівку. Це, здається, третя за весь час. Я останнім часом страшно турбувався про тебе. Часом уявляв, що зустріну тебе десь на концерті, й мене огортав сум. Ти, синок, певне, сам не уявляєш, як важливо для тебе виграти час: щоб не пропали твої молоді роки. [...] Отож, працюй, працюй над собою з повним навантаженням.

Не можу, синок, сказати тобі, коли я повернуся. Ансамбль відпустили до Києва за 2–3 місяці. А нас (я чув) протримають тут не менше як півроку (а то

⁴ Від початку грудня 1942 р. артисти капели з концертною програмою об'їхали ряд німецьких міст. Як зауважує І. Майстренко, вони підпорядковувалися культурницькій структурі «Сила через радість» (нім. Kraft durch Freude, KdF), створеній в межах громадської організації «Німецький робітничий фронт» (нім. Deutsche Arbeitsfront, DAF). Ця організація виникла 1933 р. після заборони профспілок і поширювала нацистську ідеологію серед робітників. «Сила через радість» переймалася культурним дозволям німецьких робітників (детальн. див. Грабовський С. Соціалізм Гітлера : ціна достатку. URL: <https://universum.lviv.ua/magazines/universum/2004/2/cina.html> (дата звернення: 23.01.2024).

й більше) і тільки пропонують по черзі їздити у відпустку. Так нас цінують. Але, звичайно, ще багато може змінитися, так як Гамбург для нас змінився. За три дні їду до Берліну в справах капелі. Там з'ясую й цілий ряд справ. Може, мені ж першому доведеться їхати і в відпустку. Тепер уже життя змушує вивчати німецьку мову (чого в Гамбурзі не було), і я з гріхом пополам починаю шпяхати.

Мій найщиріший привіт і безкінечна подяка п. Тані Дроздовській⁵ і всій її родині. Буду щасливий, коли матиму нагоду хоч трохи віддячити. Я ще напишу їй окремо. Назаренко живе, як і всі, добре. Лясківська⁶ теж добре. Петрусь виконує на всіх концертах сольо «Колискова» Стеценка і завжди має овації. Взуття дістати тут поки що неможливо. Нам обіцяли дати дерев'яне. Але я поспробую й тобі щось добути (який розмір). Взагалі тут зовсім інакше, як у нас.

Ти не уявляєш, скільки міст об'їздили ми за цей час. Навколо Магдебурга в радіусі до 80 км (між іншим, побував на Гарці і маю чудові краєвиди цієї горної місцевості). Я тобі можу написати назви міст, а ти на карті відмічай. Хоча це міста порівняно невеликі. Зараз працюємо в Галле (у місті і по окрузі). Потім буде Брауншвейг, Ляйпціг, Дрезден. А там і Берлін. Я поспробую зв'язатися з Опішнім, звідси, може, легше. Пиши частіше і конкретно, як живеш, де працюєш. Чому Яків не пише? Я збираю краєвиди тих міст, де буваю. Пробував тобі вислати, але можна писати тільки отак. Ще з Дессау послав тобі 76 марок, зароблених у Гамбурзі.

Чи було в газетах про нас? Ти так і не написав, чи той чоловік бачив матір, чи тільки висловлює припущення. Ще раз прошу тебе: пиши мені частіше – не менше як раз на тиждень. Твій батько.

*Державний архів Рівненської області. Ф. Р-24. Оп. 1. Спр. 119. Арк. 1–1зв.
Оригінал, рукопис.*

№ 4

17.02.1943 р., м. Саарфельд (Тюрингія)

Любий мій синок! Одержав від тебе ще одну листівку (це вже третю, здається), а вчора і від Яші. Одержав листівку, так що за нього я трохи заспокоївся. Дуже бажано, щоб Ви обидва згадували, звідки й за яке число Ви дістали від мене листівки. Я вже писав тобі і Яші, що послав Вам по дві посилки. Чи одержали, негайно повідом. Тобі одну з Берліна (коли був там) і одну звідси. Мене непокоїть твоє серце. Ти обов'язково мусиш запастися авторитетними документами про здоров'я, щоб у любий момент не бути настигнутим зненацька, бо буде пізно, коли б, скажемо, тебе мобілізували і ти виявився вже там інвалідом. Яких тобі ліків дістати, напиши. Я купив ліків

⁵ Автор листа висловлює вдячність за опіку над сином Левком ще одній активній громадській діячці, випускниці міжвоєнної Рівненської української приватної гімназії – Тетяні Дроздовській. *Див.: Доброчинська В. Рівненська українська гімназія (1923–1939 рр.) : культурно-освітній феномен на тлі доби. Рівне : ПП Дятлик М., 2016. С. 43.*

⁶ Особу Лясківської не встановлено.

від ревматизму. Взагалі це можна дістати тут. Синоку, напиши мені докладно про твоє життя. Ти так і не зрозумів про маму. Що чути з Києва? Чи привіз Костюк із Слов'янська мій костюм? Це так для мене важливо, бо тут такі речі дістати дуже важко. Де мої документи (дипльоми)? Я прошу тебе: докладно все по порядку напиши мені. Коли повернемося додому – не знаю. Тут може бути так, що тільки у відпустку по весні пустять, а потім знову сюди на довгий час. Але з Києва пишуть, що нас злили з хоровою капелью «Думка» і там вимагають скорішого нашого повернення для цілості нашого ансамблю. Чи ти, сину, вчишся хоч самотужки? Не відставай, особливо в математиці, фізиці, рідній і чужій мові. Це основа матури, яку ти обов'язково мусиш підготувати. Я б тобі радив займатися поки що хоч практичною медициною. Привіт від мене найпалкіший пані Тані Дроздовській та її родині. Дякую їй за все. Які ти одержав вісті з Луцька? Що Яша робить і чи довгий час збирається бути в Ковелі? Напиши мені, які речі, особливо з дрібних, там дуже потрібні, щоб я міг вислати пакунком. Невже так і нічого не чути з Харкова чи Опішнього? Я ще одно припущення роблю, що сестра «Надя» з хлопчиком – це Віра... Може, тому так туманно і написано. Але жінка та не могла видумати, бо сама була в Опішньому. А Віра могла загинути з хлопчиком. Ти сам знаєш, чому. Словом, я через Полтаву послав в Опішне. З Полтави тут листи одержують акуратно. Твій батько.

*Державний архів Рівненської області. Ф. Р-24. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 1–1а.
Оригінал, рукопис.*

№ 5

29.03.1943 р., м. Берлін

Любий мій синоку! Два слова пишу тобі з Берліна, куди я заїхав на пару днів. Ми давали концерт недалеко від Ляйпціга, потім капеля поїхала до Франкфурта-на-Майні, а я заїхав сюди, бо з Ляйпціга це недалеко.

Вчора був тут у кіно і бачив у хроніці, як брали німецькі війська Харків. Отже, від Харкова мало що залишилось. Мабуть, і наших нікого не залишилось. Ти мусиш тепер розуміти, яке це щастя, що ми з тобою далеко від тих місцевостей. Щасливіш було б навіть, коли б ти минулого літа поїхав разом з Музикою, ніж Харків або Слов'янське (ти, певне, теж читав, що Слов'янськ також переходив з рук до рук). Синоку, ти обов'язково довідайся у Якова, як з моїми документами, що лишились у Києві, і напиши мені. Напиши також, чи привіз що Костюк з Слов'янська (Яша знає). Бережи своє здоров'я, дістань лікарські посвідки про серце і ревматизм, бо можливо ще всього для тебе. Пишу з квартири моїх приятелів-німців. Обнімаю тебе. Твій батько.

*Державний архів Рівненської області. Ф. Р-24. Оп. 1. Спр. 111. Арк. 1.
Оригінал, рукопис.*

№ 6

06.04.1943 р., м. Гайдельберг

Христос Воскрес! Мій дорогий синоку, вітаю тебе з великим святом Воскресіння Христового. Сподіваюсь, що моя листівка саме на цей час по-

трапила до твоїх рук. Зараз у нас найцікавіший час нашого турне. По-перше, весна. По-друге, ми об'їжджаємо зараз найцікавіші місцевості. Отже, все наше турне має такий вигляд: з 01.12.42 р. округу Магдебурга до 07.01.43 р. (живемо тиждень в Дессау, решту в Магдебурзі й їздимо по містах навколо аж до 80 км). За Магдебургом була округа Галле з навколишніми містами (такими як Віттенберг тощо), до 01.02.43 жили в Галле. Далі – Тюрингія з 01.43 до 13.03.43 (центр Веймар, але не жили в певному місті, а з міста до міста). За Тюрингією їдемо до Франкфурту-на-Майні. По дорозі заїдемо в Кассель, Фульди та інші міста. З Фульди робимо поворот до Ляйпцігу на три дні і звідти просто на Франкфурт (я до Берліну на 4 дні). У Франкфурті 11 днів. Звідти на Гайдельберг. Завтра їдемо до Віллінгена (недалеко від швейцарського і французького кордону), високо в гори Шварцвальд, там наші дівчата на годинниковій фабриці. З Віллінгена їдемо на декілька днів до Дюссельдорфу (побуваємо в Кельні і інших навколишніх містах) і тоді до Мюнхену на 2–3 тижні. З Мюнхена ймовірно до Берліну і там, певне, закінчимо турне. Отже, думаю, що додому повернемось десь наприкінці травня чи на початку червня. Отож, за того часу ти з Яшею обміркуй і напиши мені, як ми зустрінемось. Чи спочатку до тебе, чи просто до Києва, куди я мушу сам привезти капелю. Коли так, то я в Рівному побуду не довше як один день. І, головне, я не зможу тебе відразу забрати до Києва, бо не знаю, що мене (а головне тебе) там чекає. Ти обсівся на одному місці і, доки я тобі чогось певного не приготую, їздити тобі багато не годиться. За цей час ти мусиш добути папера про твоє серце і ревматизм (від лікарів). Тут одержана листівка від п. Тані. І я ще більше тривожусь за тебе. Мені чомусь здається, що Яків за тебе забув. Де він зараз? Можеш собі уявити, синок, яке страхіття пережили ще раз Слов'янськ і особливо Харків. [...] Пиши мені, Левко, докладніше про своє життя. Мене особливо цікавить, де мої документи, що були в Києві. Спитай Якова і обов'язково напиши. Чи ти вже одержав від мене гроші і два пакунки? Яші теж два. У берлінських українських газетах багато матеріалу друкується про нас. Обнімаю тебе. Бережи себе від усіляких несподіванок. Твій батько.

*Державний архів Рівненської області. Ф. Р-24. Оп. 1. Спр. 109. Арк. 1–13в.
Оригінал, рукопис.*

REFERENCES

1. Dutchak, V. (2013). *Bandurne mystetstvo ukrainskoho zarubizhzhia XX – pochatku XXI stolittia* [The bandura art of the Ukrainian diaspora of the 20th early – 21st centuries]. Ivano-Frankivsk : Foliant. 488 s. [in Ukrainian].
2. Kostiuk, H. (1987). *Zustrichi i proshchannia. Spohady*. Kn. 1. [Meetings and farewells. Memoirs]. Kanadskiyi instytut ukrainskykh studii. Albertskiyi universytet. Edmonton. 672 s. Retrieved from https://chtyvo.org.ua/authors/Kostiuk_Hryhorii/Zustrichi_i_proshchannia_Kn_1/ [in Ukrainian].
3. Kostiuk, H. (1998) *Zustrichi i proshchannia. Spohady*. Kn. 2. [Meetings and farewells. Memoirs]. Canadian Institute of Ukrainen Studies Press. Edmonton;

Toronto. 609 s. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/7977/file.pdf> [in Ukrainian].

4. Maistrenko, I. (1980). *Deshcho z istorii kapely bandurystiv imeny T. Shevchenka* [Some facts from the history of the Bandurist Capella named after T. Shevchenko]. *Zbirnyk na poshanu Hryhoriia Kytastoho u 70-richchia z dnia narodzhennia* (pp. 89–119) Niu-York. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/7659/file.pdf> [in Ukrainian].

5. Maistrenko, I. (1985). *Istoriia moho pokolinnia. Spohady uchasnyka revoliutsiinykh podii v Ukraini* [The story of my generation. Memories of a participant in revolutionary events in Ukraine]. Edmonton : Kanadskyi Instytut Ukrainskykh Studii. Albertskyi Universytet. 415 s. [in Ukrainian].

6. Samchuk, U. (1976). *Zhyvi struny : bandura i bandurysty* [Live strings: bandura and bandurists]. Detroit. 466 s. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/samchuk-u-zhyvi-struny-bandura-i-bandurysty/> [in Ukrainian].

7. Samchuk, U. (1990). *Na koni voronomu* [On a white horse]. Vinnipeh : Vydannia Tovarystva «Volyn». 360 s. [in Ukrainian].

8. Sikorska, I. (2008). *Kapela bandurystiv im. Tarasa Shevchenka* [The Bandurist Capella named after T. Shevchenko]. *Ukrainska muzychna entsyklopediia* (Vol. 2, pp. 322–323). Kyiv : Instytut mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnologii im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy [in Ukrainian].

9. Yurenko, O. (1999). *Ivan Maistrenko : zhyttia, naukova i publitsystychna spadshchyna* [Ivan Maistrenko : life, scientific and journalistic heritage]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 6, 112–121 [in Ukrainian].

10. Yurenko, O. (2009). *Ivan Vasylovych Maistrenko* [Ivan Vasylovych Maistrenko]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy : u 10 t. T. 10 : T–Ya*. V. A. Smolii, Ya. D. Isaievych & S. V. Kulchytskyi (Eds.) (p. 437). Kyiv : V-vo «Naukova dumka» [in Ukrainian].

Valentyna Dobrochynska

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor

of the Department of History of Ukraine,

Rivne State Humanities University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6625-5108>

**IVAN MAISTRENKO'S LETTERS
AS A SOURCE FOR STUDYING THE ACTIVITIES
OF THE TARAS SHEVCHENKO KYIV BANDURIST CAPELLA
IN GERMANY (1942–1943)**

Abstract. The purpose of the article is to find out the peculiarities and conditions of being of the Taras Shevchenko Kyiv Bandurist Capella in Nazi Germany and their concert activity through the prism of the epistolary heritage of the director of the Capella Ivan Maistrenko letters to his son Levko; deepen the imagination of his family relationships and survival strategy in the extreme conditions of the Second World War, both artists and the population in the occupied Ukrainian

territories. **The research methodology** is based on the principles of historicism and scientific objectivity, archival heuristics, verification, and application of general scientific methods of source analysis and synthesis. **The scientific novelty** lies in the fact that the letters of I. Maistrenko, published for the first time, more accurately reflect the geography of the concert tour of the Bandurist Capella in Germany, draw attention to the topical everyday problems of the artists in real historical times, and informatively supplement and clarify the memoirs of the director of the Capella, written many years later. The analysis of the letters has helped to recreate the circle of communication of I. Maistrenko with representatives of the nationally conscious Volyn intelligentsia, who took care of his son's life in Rivne the center of the Reichskommissariat «Ukraine». **Conclusions.** The epistolary of I. Maistrenko is a valuable written source for studying the activities of the Taras Shevchenko Kyiv Bandurist Capella during the Second World War, who represented Ukrainian national culture in the Ostarbeiter camps of Nazi Germany. The verification of the concert activity of the Bandurist Capella through the German press of the Ukrainian ostarbaiters – «Holos» and «Ukrainets» proved the important role of national culture in the emotional support of the Ukrainian ostarbaiters. The direct content of personal correspondence, taking into account the limitations due to the specifics of wartime, recreated the grueling working conditions, the repertoire and the chronicle of concert performances of Ukrainian artists. The synthesized information of the private correspondence of I. Maistrenko, oriented towards the addressee, helped to trace the boundaries of personal feelings for the fate of the only son and the mutual assistance of the Ukrainian intelligentsia during the war.

Key words: World War II; the Taras Shevchenko Kyiv Bandurist Capella; culture; Ivan Maistrenko; ostarbaiters; Germany; Rivne.